

HISTÒRIA TERMAL
DE CALDES
DE MONTBUI

Jerónimo Bouza Vila

Lluís Cifuentes i Comamala

Isabel Lobo i Satué

Anna Monleón i Esterli

Jordi Sánchez i Puigdomènech

M^a. del Mar Serrano Segura

Mercè Tatjer i Mir

amb la col·laboració de
Fernando Pedrazuela González

Pròleg, d'Horacio Capel

Ajuntament de Caldes de Montbui

Caldes de Montbui entre les viles termals catalanes i peninsulars

per *Mercè Tàijer*

Caldes de Montbui ha estat des de sempre una de les principals estacions termals, no solament de Catalunya, sinó també del conjunt d'Espanya. Al llarg dels dos darrers segles ha mostrat una gran capacitat per mantenir la seva funció adaptant-la al ritme dels temps, sovint sense grans publicitats ni espectaculars inversions econòmiques, però sempre acomplint una funció mèdica que ha abastat un ventall molt ampli de classes socials.

En aquest llarg període de temps es poden assenyalar etapes ben diferenciades en les quals els balnearis calderins, com els de per tot arreu, han hagut d'enfrontar-se amb canvis mèdics, socials i econòmics que han donat a cada etapa característiques pròpies, i que han posat a prova la seva continuïtat que avui, afortunadament, sembla ben assegurada.

1. La primera expansió de les viles termals a Catalunya

A la quarta dècada del segle XIX s'inicia una etapa important de desenvolupament del termalisme i la balneoteràpia tant a Catalunya com a la resta d'Espanya; aquest desenvolupament, en el marc de la difusió de noves pràctiques terapèutiques que estan a la base de la institucionalització

del modern sistema balneari espanyol (*Cuerpo de médicos de baños, Reglamento de baños, etc.*) i de canvis socials i econòmics, repercutirà en l'estructura balnearia catalana alhora que s'iniciarà la conversió d'alguns dels petits nuclis de banys en veritables viles termals.

Les visites reials —estan ben documentades les visites d'Isabel II a Caldes de Montbui i també a la Puda de Montserrat— i nous mitjans de transport com les primeres línies de ferrocarril —el 1857 el tren arriba a Caldes d'Estrac; el 1854 a Mollet i a Granollers i d'aquestes poblacions es feien en carruatge els pocs quilòmetres que les separaven de Caldes de Montbui i de la Garriga, respectivament; i el 1862 a Caldes de Malavel·la— afavoriran, sense cap dubte, la constitució del sistema balneari català i impulsaran el desenvolupament de determinades viles termals, entre les quals Caldes prendrà un gran protagonisme.

Aleshores, el sistema de balnearis catalans estava constituït per una —encara que diversa— quantitat d'instal·lacions distribuïdes per tota la geografia catalana. La composició i temperatura de les aigües, així com les diferències d'origen, tradició, permanència al llarg del temps, o llur ubicació geogràfica els conferien unes característiques molt peculiars. A Catalunya trobaven a mitjan segle XIX des dels més antics banys d'origen romà que havien donat lloc a petits nuclis balne-

Vista de Caldes de Montbui a principis del segle XX segon un dibuix de l'època reproduït a un fullotó publicitari de balnearis (Balnearios [1917], BC, Fons Gràfic).

aris, fins a petites instal·lacions aïllades, algunes d'elles relacionades amb monestirs pirinencs (Caldes de Boi) o de muntanya (Cardó), sense oblidar nombroses fonts, deus i brolladors mineromedicinals d'ús local però que oferien grans potencialitats per esdevenir instal·lacions balnearies.

Moltes d'aquestes instal·lacions experimentaran, com ja hem assenyalat, importants transformacions en aquests anys. De les dècades centrals del vuit-cents, 1840-1870, data la primera fornada de grans complexos balnearis —anomenats aleshores encara cases de banys— que han rebut a penes l'atenció ni urbanística ni mèdica que mereixen. Aquests nous complexos balnearis tenen com a característica la participació de grans figures mèdiques i científiques en la concepció de l'establiment, en l'organització dels sistemes terapèutics, i fins i tot en la propietat d'alguns balnearis; igualment —en molts casos— trobem autors rellevants pel que fa als projectes d'edificació que seguien els canons del neoclassicisme.

Assistim, també en aquests anys a la publica-

ció de les primeres monografies divulgatives sobre els nous establiments de banys, obra dels metges directors i de científics i d'estudiosos de la hidroteràpia i la hidrologia mèdica, possibles gràcies a les informacions i als documents recollits als primers anàlisis d'aigües o per tal d'elaborar les corresponents memòries anuals, obligatòries segons els Reglaments de banys. A Catalunya, Ignasi Graells, primer metge director de banys de Caldes de Montbui publicà el 1840, com hem vist, una memòria sobre les aigües termals d'aquesta vila; poc després, el 1847 i el 1863 s'editaren les escrites per Manuel Arnús sobre la Puda de Montserrat,¹ i arreu d'Espanya trobem, també, aquesta mateixa pràctica, de la qual n'és un bon exemple la monografia del prestigiós metge hidròleg José Salgado sobre Carratraca apareguda el 1860.²

A Caldes de Montbui cal esmentar, així

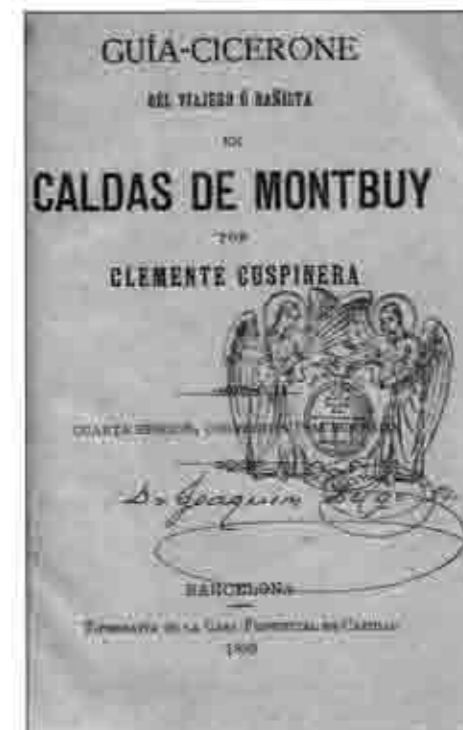
¹ ARNÚS (1847).

² SALGADO (1860).

mateix, la memòria del científic Josep A. Llobet i Vall-llosera, que com ja s'ha assenyalat en d'altres capítols, contribuï a difondre entre la classe mèdica i els científics de l'època els valors terapèutics de les aigües termals de Caldes.

Igualment, Caldes comptà ben aviat, el 1867, amb una excel·lent i moderna guia editada específicament per a ús dels banyistes, obra de l'escriptor barceloní Gaetà Cornet i Mas, ben segur una de les primeres d'aquest tipus que s'escriu a Catalunya³ i a Espanya.⁴ A les dècades següents apareixeria una altra publicació de menor envergadura, però, segons el propi autor, de preu més baix (es venia a una pesseta) i de lectura més fàcil, destinada al nombrós públic que freqüentava els banys de Caldes; es tracta de la *Guia cicerone del viajero o bañista de Caldes de Montbui*, apareguda el 1873. Era obra del músic, compositor i escriptor calderí, nascut al balneari Rius, Climent Cuspinera, qui d'ençà el 1860 fou director del mateix balneari Rius i arran de la revolta gloriosa del 1868 primer jutge municipal anomenat de la vila.⁵ D'aquesta guia, posteriorment, se'n farien tres edicions més, en 1884, 1893 i 1899.⁶

Cadascuna d'aquestes guies contenia, a més de la descripció geogràfica i històrica de la vila i de les aigües termals, gravats i fotografies: a l'edició de 1884 s'hi anuncia ja l'existència de fotos de la vila realitzades per l'aleshores ja reconegut fotògraf Antoni Esplugas; més endavant, en l'edició del 1893, s'incorporà un ampli i detallat reportatge fotogràfic dut a terme pel mateix Antoni Esplugas, el qual tenia al seu establiment de la plaça del Teatre de Barcelona, i cal suposar que també a Caldes, «una variada col·lecció de vistas de Caldes de Montbui para los señores bañistas que deseen guardar un recuerdo de esta población». Aquestes fotografies que difonien arreu la imatge de Caldes de Montbui i dels seus

Caldes de Montbui comptà d'ençà mitjan segle XIX amb diverses guies per a ús dels banyistes i visitants de la vila. Destaquen les quatre edicions de la que fou escrita pel calderí Climent Cuspinera, de la qual en reproduïm la portada de l'edició de 1899. (Caldes de Montbui: Museu Delger)

³ Cal esmentar el cas de Caldes d'Enrac, vila termal que no comptà fins alguns anys després amb una guia del mateix tipus. Vegeu SALARICH (1882).

⁴ CORNET I MAS (1867).

⁵ XALABARDER (1935), pp. 79-80.

⁶ CUSPINERA (1873), (1884), (1893), (1899), totes elles conservades a la Biblioteca de Catalunya.

A. ESPLUGAS

FOTÓGRAFO
DE LA
REAL CASA

CABALLERO
DE
MADRID LA CATÓLICA

Premiado con las primeras recompensas
en todos los certámenes en que ha tomado parte.

**PLAZA DEL TEATRO, 7
BARCELONA**

En este establecimiento encontrará el público todos cuantos adelantos hasta el día se conocen.
Grandes colecciones de vistas y monumentos de España.

Hay una variada colección de vistas de Caldas de Montbuy para los señores bañistas que deseen guardar un recuerdo de esta población.

Les guies de Caldes elaborades per Climent Cuspinera al final del segle XIX van incloure ben aviat imatges fotogràfiques de la vila i dels seus balnearis, obra del reconegut fotògraf Antoni Esplugas (anunci publicitari aparegut a l'edició de 1893).

balnearis fan, molt probablement, d'aquesta vila termal, una de les primeres immortalitzades per la fotografia com a nou medi publicitari.

A més, les guies de Climent Cuspinera incorporen informació i descripció molt detallada de les diferents cases de banys i dels diversos serveis que cadascuna d'elles oferia als banyistes, informacions que s'anaven actualitzant en les diferents edicions.

1.1. Iniciatives empresarials i urbanes

A vegades, per posar en marxa aquests primers grans establiments i cases de banys, que requereixen grans inversions, foren necessàries iniciatives de caràcter empresarial, de tal manera que, en alguns casos, es formen societats mercantils per accions. És el cas de la Puda, balneari desenvolupat per iniciativa del prestigiós metge Antoni Pujades (1811-1881) que ja havia dut a terme una important tasca, en la difusió dels principis de la hidroteràpia en publicacions varies, i també de la seva aplicació, tant a l'establiment que havia muntat a la Rambla de Barcelona, com al manicomí de Sant Boi del qual n'havia estat fundador, propietari i director, d'ençà del 1849.

Pujades constituí el 1845 la societat anomenada Sociedad de Aguas de la Puda,⁷ essent, molt possiblement la primera d'aquest tipus que es creà a Espanya, en ser anterior en uns anys a la Gallart & Cía., societat en comandita limitada que es fundà el 1854 per a explotar el balneari de Panticosa.⁸

El projecte de nou balneari de la Puda fou realitzat el 1846 per l'arquitecte Josep Oriol i Ber-

⁷ ESTRADA (1989), p.81.

⁸ MONTSERRAT (1995), p.38.

GRANDE ESTABLECIMIENTO DE BAÑOS

LLAMADO DE RIUS

A CARGO DE

MARIA CUSPINERA Y NIETO

EN

CALDAS DE MONTBUY.

Publicitat, a mitjan segle XIX, de la casa de banys coneguda com a Can Rius. (BC, Fons Gràfic)

nadet. Malgrat que el conjunt no s'arribà a completar com estava previst, esdevindria ben aviat un dels balnearis més importants de Catalunya sota la direcció d'una altra destacada figura mèdica, el doctor Manuel Arnús.

Per altra banda, assistim en aquests anys a una important expansió de les cases de banys urbans en relació amb la difusió de noves pràctiques higièniques i mèdiques, l'increment del nombre de viatgers que arribaven a la ciutat com a turistes i les noves pautes de comportament de l'oci i el temps lliure entre les classes burgeses. A la major part de ciutats espanyoles es desenvoluparen, en els anys centrals del segle XIX, cases de banys, i s'arriben a comptar, segons les descripcions de Pascual Madoz, més de mig centenar d'establiments dels quals disset estaven en capitals de província: divuit a Madrid, vuit eren a Barcelona i un a Girona, la majoria dels quals s'havien obert entre 1820 i 1850.⁹

Com veiem, la pròpia ciutat de Barcelona coneixeria aquells anys un important desenvolupament de les cases de banys urbans, una part de les quals foren iniciativa de metges especialistes en hidroteràpia, que empraven aigua de mar calenta i

freda, o aigües amb principis medicinals; en algun cas —com el dels banys de Casteliu del carrer de Trentaclaus— anunciava, també, que «Tiene baños sulfurosos de Caldas a 4 pesetas».¹⁰ Ja ens hem referit abans, a la figura d'Antoni Pujades i el seu establiment de la Rambla barcelonina; a ell hauríem d'afegir el del Dr. Joaquim Delhom que aplicava els banys russos, i els dos establiments oberts a la Barceloneta—Astillero, el 1856, i el de Sant Miquel, el 1861— en substitució de l'antiga casa de banys de Soler o de la casa de Caritat.¹¹ Molts d'aquests establiments barcelonins que se situaven prop de pous o del mar, en edificis bastits especialment per aquesta funció obra de coneguts arquitectes i mestres d'obres, corresponien exactament al model de casa de banys, d'estructura neoclàssica, definit per Ignasi Solà-Morales.¹² En alguns casos arribaren a disposar de dependències de descans i fins i tot jardí.¹³

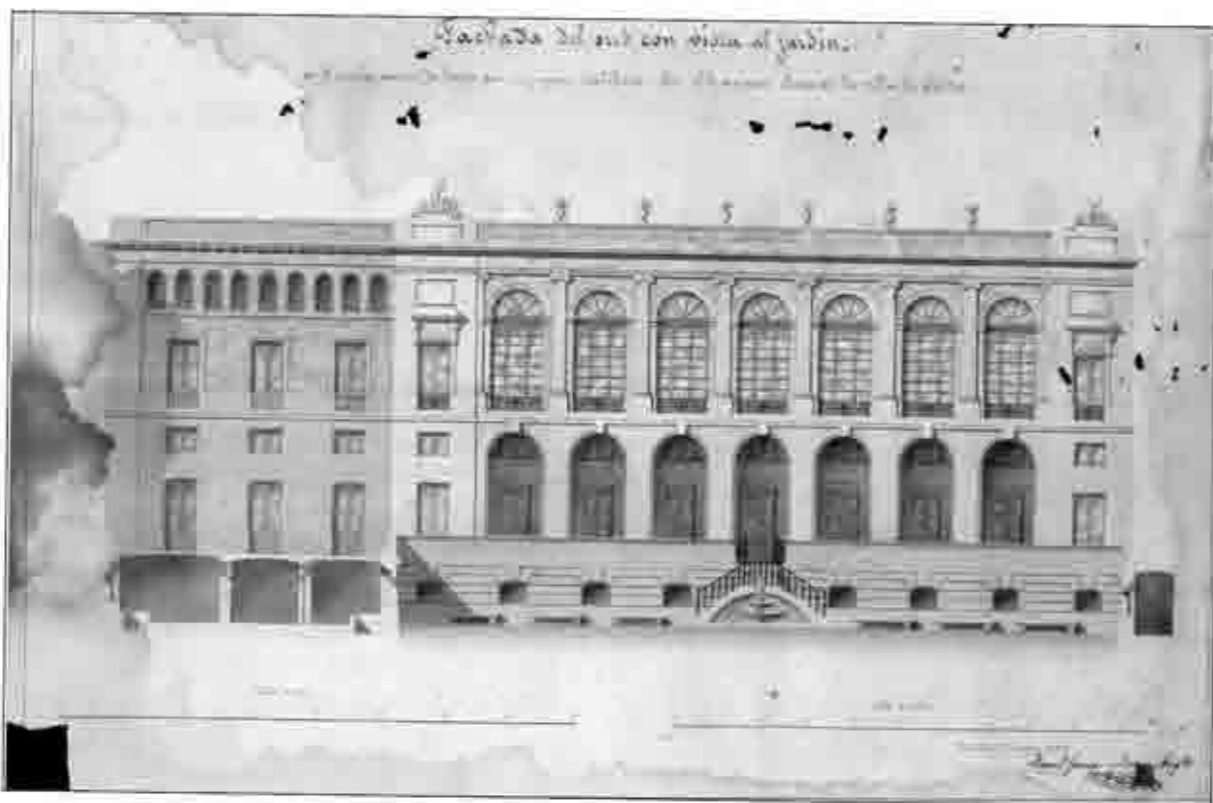
⁹ QUIRÓS (1991), p.106.

¹⁰ *Diario de Barcelona*, 1 de maig del 1812, p.4.

¹¹ TATJER (1991), p.27, i TATJER (1992), p.258.

¹² SOLÀ I MORALES (1986), pp.77-78.

¹³ TATJER (1996), p.378, on es reproduïxen un d'aquests projectes.

L'arquitecte Miquel Garriga i Roca realitzà en 1853 un important projecte de reforma i millora de l'establiment de banys Rius, aleshores propietat de Marià de Sans, que el va convertir en un dels millors de Catalunya i de la resta de la Península. Vista del projecte de la nova façana sud oberta al jardí (Arxiu de l'Orde dels Cooperadors Parroquials, Caldes de Montbui). Fotografia: Xavier Mañosa.

1.2. Els primers passos de Caldes de Montbui com a vila termal

Pel que fa a les quatre històriques viles termals catalanes (Caldes de Malavella, Caldes de Montbui, la Garriga, i els Banys d'Arles), els canvis experimentats en aquest període són, també, importants. A Caldes de Malavella, per exemple, es basteixen cap el 1845 els nous edificis del balneari Prats i el del balneari Soler,¹⁴ mentre que a la Garriga es crea el 1840 l'establiment de banys Blancafort, i als Banys d'Arles es remodela l'edifici el 1845.

Igualment, a Caldes de Montbui, es produiran notables transformacions en aquestes mateixes dècades. Efectivament, el nombre de cinc establiments de banys particulars més l'Hospital d'ús públic amb què comptava la vila el 1817, s'havia doblat a mitjans de segle. Entre els nous establiments figuren el balneari Solà que s'obrí el 1849, aparentment sobre una petita instal·lació anterior, i els banys Alrich que daten de mitjan segle; d'altres establiments, com el de Garau, es refan en aquests mateixos anys. Amb tot, però, el més destacat és que el 1853 Marià de Sans, propietari de la casa de banys Rius, encarrega al reconegut arquitecte Miquel Garriga i Roca el projecte de nou balneari que havia de convertir les antigues instal·lacions en un dels millors balnearis, no solament de Catalunya, sinó també d'Espanya.

Els plànols conservats permeten copsar la importància del nou edifici respecte al que existia en aquells moments; tot i que la proposta de Garriga i Roca no arribà a completar-se del tot, el nou edifici, amb vuitanta habitacions —les de la primera planta amb accés directe als banys—, i una galeria de banys soterrània, esdevindria el millor de Caldes de Montbui, i si més no, equiparable al de la Puda.¹⁵

Per altra banda, i tal com hem vist abans, la vinculació de Llobet i Vall-flosera amb la propietat del que avui són les Termes Victòria esdevé important, no solament en l'arranjament de l'establiment de banys del que n'era propietari, sinó també en la promoció de les aigües termals de la vila.

Caldes de Montbui és ja aleshores i sense cap dubte, la primera vila balnearia de Catalunya i, ben segur, que de tota la península. Comptava amb poc més de tres mil habitants i era la que tenia major nombre de cases de banys ja que a més a més de les abans esmentades tenia l'hospital civil, per a ús dels malalts pobres, i un Hospital Militar.

1.3. Més enllà dels balnearis: els nous hospitals

Precisament, els intents de construir un edifici, expressament per ús militar, palesa l'interès públic per potenciar la que era una de les principals funcions de la vila. Si bé Caldes havia figurat al llarg del segle XVIII, igual com la vila d'Amer i d'altres estacions termals peninsulars, com un dels llocs dedicats a estances de guariment i repòs del cos militar, el cert és que els militars no disposaven, generalment, d'edificis adequats a aquesta activitat, per la qual cosa la tropa s'hagué d'allotjar, sovint, en cases particulars.

A principis del segle XIX es té notícia que, a Olesa de Montserrat, hi havia una casa-hospital creada amb els diners que sobraven dels impostos

¹⁴ BOADES I RASET *et al.* (1987), p. 35.

¹⁵ Aquests plànols foren publicats per primera vegada el 1986; vegeu SOLÀ-MORALES (1986), p. 215. Recentment, hem tingut accés als originals conservats a l'Arxiu de l'Orde dels Cooperadors Parroquials de Crist Rei, a l'edifici de l'antic balneari Rius.

municipals que fou destinada a les tropes que anaven a prendre les aigües de la Puda.¹⁶

Al segle XIX els militars sovintejaven una quinzena de balnearis distribuïts per totes les províncies espanyoles; el 1849 s'esmenten Alhama de Aragón, Archena, Arechavaleta, Arnedillo, Arteijo, Busot, Caldes de Montbui, Caldes de Reyes, Carratraca, Fitero antiguo, Ledesma, El Molar, Ontaneda, Quinto i Trillo com els balnearis que rebien regularment a soldats i militars de graduació.¹⁷

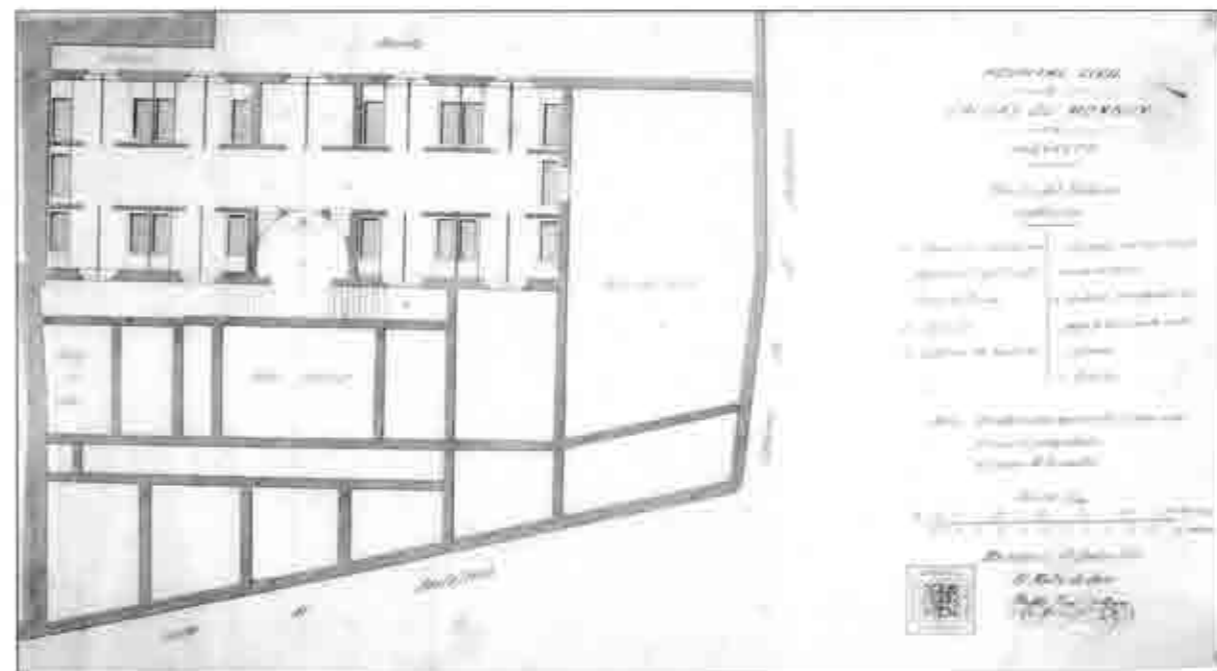
Caldes de Montbui participava d'aquesta funció si més no des del 1841 —després de la visita del capità general, baró de Meer el 1839— quan començaren a emprar-se com a Hospital militar les instal·lacions que havien estat de la casa de banys coneguda com Can Sagrera, al carrer de Barcelona. No seria fins a mitjan segle XIX quan es pensà a bastir, de nova planta, un edifici destinat a aquesta activitat.

El projecte de nou Hospital Militar data del 1851-1852. De fet hi ha quatre propostes: una presentada pel metge de banys de Caldes, amb data de 20 gener del 1852, que consistia en un nou edifici rectangular, de façana molt senzilla, amb planta baixa i un primer pis que ocupava el cos central de l'edifici. De les altres tres propostes, dues d'elles són molt similars; estan signades l'una el 21 d'abril del 1852 per l'enginyer Francisco de Casanova, i l'altra pel Director de Camins veïnals Carlos Gauran amb data de 12 d'octubre del

1851 i tractaven de bastir un edifici, alhora caserna i hospital de banys, per a 100 malalts i un destacament de 100 homes d'infanteria i 20 cavalls: la forma i disposició d'aquesta caserna i casa de banys ens fa pensar en una ubicació en un lloc diferent a la de Can Sagrera. Finalment, la quarta proposta és un edifici que està emplaçat clarament sobre terrenys de casa Sagrera i ocupa, també, les cases ruïnoses del carrer d'Hostalric fins a la riera, es titula *Anteproyecto de nueva casa de baños y Cuartel* i es presentà sense data. Tots aquests projectes no es portaren a terme, i de l'any 1857 disposem d'un altre plànol amb el títol *Planta del edificio situado en la villa de Caldes de Montbui para acuartelamiento de militares enfermos destinados a tomar baños*, signat per Juan Porcel que mostra la situació real de l'edifici destinat aleshores a Hospital militar i les petites reformes que es proposen introduir per tal d'ampliar-lo a una major capacitat.¹⁸

Aquests projectes de «Cuartel de baños» o Hospital Militar de nova planta, que es proposaven a Caldes són paral·lels als duts a terme a d'altres poblacions balnearies. Coneixem el cas de Fitero, un dels balnearis més freqüentats pels militars en aquesta mateixa època, en el qual es construí el 1856 per compte de l'Estat una caserna per donar allotjament als militars de la classe de tropa que hi acudien.¹⁹ Igualment, el 1849 en el nou projecte del balneari malagueny de Carratraca s'obligà a destinar dependències per a malalts de tropa, i el 1853 el propi Governador civil de Màlaga promou una infermeria militar per tal de donar allotjament als esmentats malalts de tropa.²⁰

Si més no per la seva capacitat, el projecte d'hospital militar que s'havia de bastir a Caldes de Montbui era equiparable als que es construïren a d'altres estacions termals franceses com ara Vichy o els

Projecte de nou Hospital Civil de Caldes de Montbui que es pensava ubicar al carrer d'Hostalric al costat de l'Hospital Militar i que fou dibuixat pel mestre d'obres Pau Jané i Baró l'any 1873. Planta del soterrani. (AHCB, Fons personal Pete Falgués).

¹⁶ ESTRADA (1989), p. 29.

¹⁷ RUBIO (1853), cit. per ESTRADA (1989), p. 80.

¹⁸ Els microfilms de tots els projectes procedents del Servicio Histórico Militar estan dipositats a l'Arxiu Històric del Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya, Demarcació de Barcelona.

¹⁹ LLETGET (1870), pp. 25 i 27.

²⁰ RODRIGUEZ SÁNCHEZ (1994), p. 169.

Banys d'Arlès (Amélie-les Bains), que podien acollir 180 i 90 malalts militars, respectivament.²¹

Malauradament, el projecte d'un nou hospital militar no arribà a bon terme. Només es va reformar la casa de banys existent i s'hi van introduir, tal com es ressenya a d'altres capítols, algunes millores seguint les propostes de Juan Porcel del 1857, ja que segons un plànol del 1902, conservar entre el fons documental de la Comandància d'Enginyers de Catalunya,²² l'estructura i la disposició de l'edifici que continuava essent hospital militar havia variat poc. L'hospital militar també acomplí durant aquest mateix període funcions de caserna amb dormitoris per a tropa. Fins l'any 1928 no es transformà en caserna de la Guàrdia Civil, per ser finalment enderrocat en 1934 i l'espai que ocupava convertit en un petit jardí públic.

La construcció d'un nou hospital militar no fou l'únic projecte d'envergadura plantejat a la vila, ja que en aquest mateix període es proposa també bastir un nou Hospital Civil dedicat a malalts pobres. Caldes, com ja hem vist, tenia un hospital civil d'ençà el segle XIV, igual com el de la Garriga construït pocs anys després. A mitjan segle XIX el seu estat era molt deficient, raó per la qual es feia necessari bastir-ne un de nou; Gaïetà Cornet i Mas en la seva guia de 1867, referint-se a l'hospital civil opinava:

«Es bien sensible que habiendo en Cataluña tantas asociaciones benéficas, no se haya pensado en levantar en Caldas un edificio ex-profeso donde con comodidad puedan albergarse los pobres que van a tomar los baños. Los romanos levantaron en Caldas un templo a la diosa Salud, y los cristianos no hemos sabido dedicar un establecimiento a la Caridad hija del Dios verdadero. Creemos que este descuido se debe unicamente a la falta de iniciativa. Si la Junta municipal de beneficencia de Caldas la tomara, e interesarà a la provincia de Barcelona, todas las

poblaciones de Catalunya contribuirían con gusto a levantar tan necesario edificio. Confiamos que un día se llevará a efecto».²³

Curiosament, les anteriors paraules reflecteixen la situació d'abandonament i coincideixen amb l'interès del propietari de la casa de banys Rius, Marià de Sans i de Bette, per disposar de més espai sobre el qual continuar l'expansió del seu balneari. De tal manera que, aquest propietari, presentà, el 1868, una proposta per ocupar l'antic hospital, que era al costat de les seves instal·lacions, per poder ampliar l'estreta entrada que tenia per la plaça de la Constitució i poder completar així el projecte del 1853 abans esmentat.

A canvi de l'ocupació dels terrenys de l'hospital, Marià de Sans donava suport a un projecte de nou hospital que, segons sembla, devia comptar amb donariis del calderer resident a Madrid, N. Samsó.

El projecte d'hospital civil que s'havia de bastir a Caldes de Montbui està signat pel mestre d'obres Pau Jané i Baró amb data del 1873.²⁴ L'esmentat hospital devia situar-se al carrer d'Hostalric al costat de l'Hospital Militar, ben segur que amb la finalitat d'aprofitar conjuntament la dotació d'aigua dels antics banys de Can Sagrera.

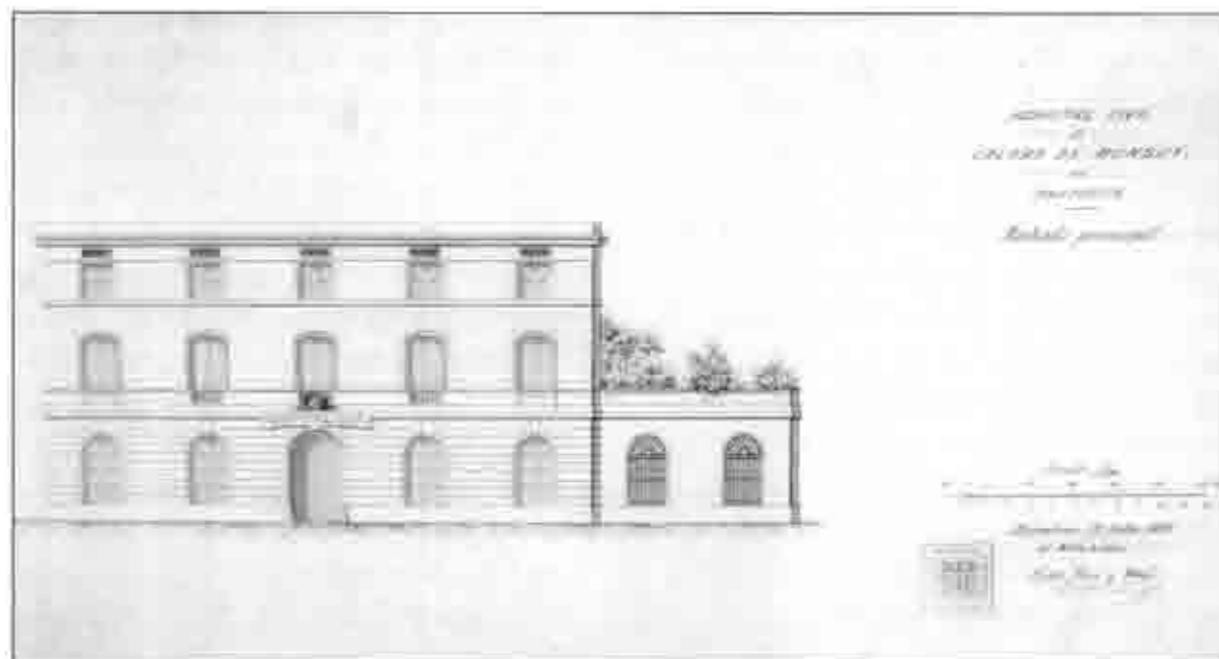
Es tractava d'un ampli edifici que s'havia de bastir —prèvia expropiació de les cases existents— sobre un solar de 1.386 m² que doblava amb escreix les dimensions de l'antic hospital. L'edifici, projectat amb façana de composició neoclàssica tenia soterrani, planta baixa, pis principal i primer pis amb golfes. S'organitzava

²¹ JOANNE - LE PILEUR (1880), p. 526.

²² ACA, Fons Comandància de Enginyers, caixa 172, Baños medicinales (1850-1881).

²³ CORNET I MAS (1867), pp. 61-62.

²⁴ PROYECTO (1873).

Projecte de nou Hospital Civil de Caldes de Montbui que es pensava ubicar al carrer d'Hostalric al costat de l'Hospital Militar i que fou dibuixat pel mestre d'obres Pau Jané i Baró l'any 1873. Façana principal (AHCB, Fons personal Pere Falqués).

entorn a un pati central amb un eix que es perllongava des de la porta principal fins absis de la capella, i que dividia l'edifici en dos cossos simètrics, l'un per homes i l'altre per dones; la capella ocupava una posició central per tal de facilitar l'audició de la missa a tots els malalts.

Al soterrani es trobava la galeria de banys de tres naus, amb passadís central, nou piques a cada lateral, i dues sales per estufes; a la planta baixa se situaven sales, dormitoris i infermeries per als malalts, espais per a les Germanes de la Caritat, a més a més de dues sales perquè les monges que regentaven l'hospital poguessin fer classe a nens pàrvuls; una part de la planta baixa es dedicava a serveis, organitzada entorn a dos patis laterals, un més gran, a l'oest, on hi havia les cuines, i un altre, a l'est, on s'hi ubicaven els safareigs, els pous i les latrines.

Al primer pis hi havia més sales d'infermeria, junt amb sales de repòs, de lectura, la cambra per al metge, el menjador, la cuina i les comunes inodoros; al segon pis es repetia una distribució similar però en lloc d'habitacions individuals hi havia una gran sala col·lectiva.

A la part posterior de la planta baixa de l'edifici que s'obria a un espaiós jardí s'ubicaven els dipòsits d'aigua calenta i freda al servei de l'hospital. El valor de les obres que comprenien l'edificació, la fusteria, i la serralleria, sense incloure l'equipament interior, ascendia a 179.981 rals.

Aquest nou hospital civil no arribà, a l'igual que el nou projecte d'Hospital militar, a construir-se. L'hospital civil medieval fou millorat entre 1878 i 1883 — bastint-se una galeria de banys— gràcies al llegat Samsó, i continuà la seva funció fins fa pocs anys en què s'ha transformat en el museu municipal Thermalia.

En aquest mateix període la Junta de Instrucció Pública es plantejà la construcció d'un edifici

destinat a escoles que, en paraules del mestre d'obres Josep Arola i Tatger, «reuniera las condiciones de salubridad tan recomendadas en esta clase de locales, pudiendo metodizarse la enseñanza estableciendo orden, armonía e íntima relación entre las diversas partes del edificio».²⁵

El projecte havia estat obra de l'arquitecte Francesc Daniel i Molina i fou presentat a l'Ajuntament el 23 de novembre de 1861. Posteriorment, com ja s'ha dit a capítols anteriors, es modifica el projecte inicial, i, finalment s'aixecà un nou edifici escolar que estaria en funcionament fins fa pocs anys.

Tot aquest conjunt de projectes d'hospitals i escoles en edificis de nova planta mostra l'interès de les diferents Juntas Municipals, tant la d'Instrucció Pública com la de Beneficència, d'acord amb les autoritats provincials, per dotar la vila de Caldes d'equipaments públics, obra d'arquitectes reconeguts i de mestres d'obres avesats i coneixedors de les novetats constructives del seu moment; aquests equipaments eren una part d'aquells que el nou Estat lliberal considerava necessaris per millorar la qualitat de vida i l'educació dels ciutadans, alhora que havien de contribuir, ben segur, a completar la imatge de moderna vila balnearia.

2. Els anys d'esplendor del termalisme català

El gran desenvolupament del fenomen balneari i de les viles termals catalanes es produiria a partir del darrer terç del segle XIX i havia de continuar fins els anys anteriors a la Guerra Civil. És en aquests anys quan es defineixen els principals trets i particularitats de les nostres viles termals i balnearies respecte de les europees i les peninsulars.

²⁵ AROLA I TATGER (1863).

2.1. L'especificitat de les viles termals catalanes

Una diferència important sol ser l'origen molt antic així com la continuïtat en l'ús de les fonts termals i minerals: és prou coneguda —en quasi tots els casos— la funció balnearia ja en època romana de moltes d'aquestes viles, funció que es mantingué, d'una forma o d'altra, al llarg de l'edat mitjana i moderna.

Una altra diferència radica en què, aquesta funció termal, es compagina amb destacades activitats i funcions industrials i terciàries. Algunes d'aquestes activitats tenen a veure amb la pròpia activitat termal; aquest seria el cas, tant dels diferents tipus de treballadors dels balnearis (banyadors, cuiners, cambres), generalment gent de la pròpia vila, com, i més específicament, de l'envasament d'aigua de taula que en algunes viles balnearies desenvolupà, a principis del segle XX, una veritable indústria que s'estén per diversos rams i que arriba a ocupar a un bon nombre de veïns. És el cas de Caldes de Malavella (Aigua Imperial, Vichy, Sant Narcís, Malavella), població en què només l'aigua de Vichy ocupava a 18 persones el 1919²⁶ o, en menor proporció, però també remarcable, el de Santa Coloma de Farners (aigua Orion), i de Sant Hilari Sacalm. Algunes d'aquestes aigües fins i tot tenien un ampli mercat, com era la de Vilajuïga, que venia aigua envasada si més no d'ençà el 1906 a l'estranger i que abastà a les principals línies de vapors espanyols.

En altres casos les activitats fabrils provenen de tradicions locals o es relacionen amb activitats lligades a noves pautes de consum de la societat vuitcentista, sense que això sigui obstacle, perquè l'abundància d'aigua actui com a un dels factors

²⁶ BOADES I RASET ET AL. (1987) p.40.

²⁷ MAURL (1949-1954), p.p. 369 i ss. i 419 i ss.

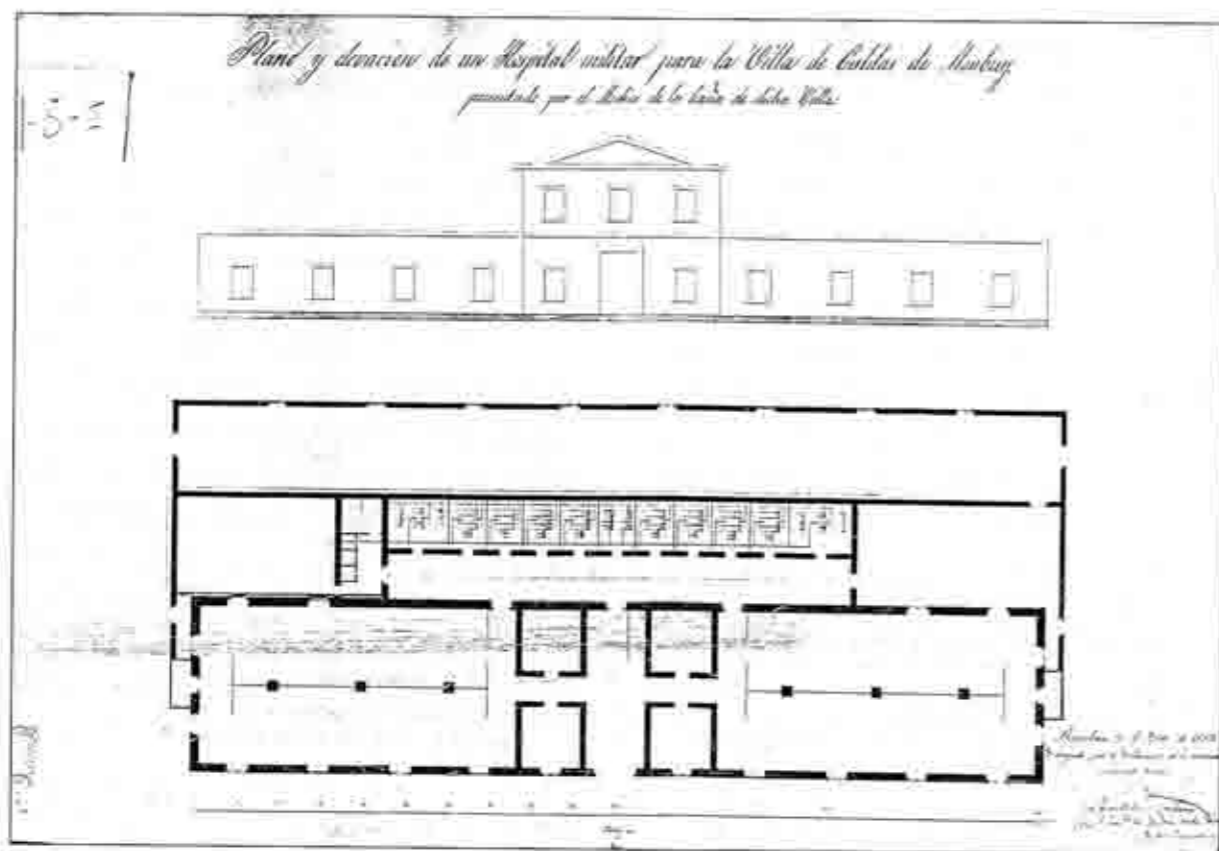
de localització industrial. Tanmateix, l'activitat fabril podia provocar algun conflicte amb l'activitat balnearia, ja que, en algun cas, es produïen pudors o situacions d'insalubritat com era la presència a Caldes de Montbui en ple centre de la vila al costat de la Font del Lleó, de basses per a remullar el vímet que s'emprava en els tallers de cistelleria.

Caldes de Montbui és en aquest sentit força exemplar. La tradició artesano-rural de la fabricació de pastes de sopa donarà lloc a finals segle XIX a una moderna indústria, alhora que sorgiran fàbriques de farines, sabó, així com una destileria, i una important explotació de pedreres que s'uniran a les ja tradicionals de baldufes, cistells i espartenyes i a les fàbriques tèxtils i les adoberies.

Igualment, a la Garriga es desenvoluparen a partir del darrer terç del segle XIX activitats fabrils, entre les quals destacaren les adoberies, els filats, els teixits de rís, una de rotlles de música, a més de la de perfumeria i cosmètica Blancafort oberta el 1931, vinculada a l'aigua termal i a la família dels propietaris del balneari Blancafort.²⁷

Per altra banda, en aquesta etapa, s'amplià el nombre de viles termals a Catalunya amb la consolidació de Caldes Estrac, de Santa Coloma de Farners i de Sant Hilari com a nuclis termals gràcies també al desenvolupament d'activitats de caràcter lúdic i d'esbarjo que ara esdevenen complementàries a les activitats mèdiques de guariment i cura del cos.

L'estiu de mar afavoreix sense cap dubte Caldes d'Estrac, vila que atraurà a la burgesia barcelonina; igualment l'estiu de muntanya permet l'expansió de la Garriga, de Sant Hilari, també de Caldes de Malavella i, fins i tot, de nuclis com Tona i Argentona. En altres casos, són noves iniciatives empresarials i de màrqueting les que permeten importants desenvolupaments

Projecte d'Hospital Militar (1852) presentat pel merge de banys de Caldes de Montbui (Microfilm dipositat a l'Arxiu Històric del COAC).

A Caldes, com a d'altres viles termals, s'arranjaven passeigs i fonts i es bastiren cases destinades a esbarjo i allotjament dels banyistes, com fou el cas del Passeig del Remei. Vista de l'esmenat passeig i dels xalets, obra de Manuel Raspall a principi del segle XX. (fotografia: Xavier Manua, Arxiu Thermalia).

termals; això és el que succeí a Santa Coloma de Farners amb l'aixecament, sobre les antigues instal·lacions, de les Termes Orion —modern complexe dissenyat cap el 1920 per l'arquitecte J. B. Serra— que anà acompanyat d'un important èmfasi publicitari mitjançant cartells, llibrets, fulletons, i relats posats al seu servei.

Igualment, algunes poblacions que tenen balnearis a les seves rodalies veuran en aquesta activitat una possibilitat de desenvolupament econòmic i aixecaran establiments d'hoteleria complementària al balneari: és el cas del luxós Hotel Gori a Olesa, construït el 1899, que es completava amb una sèrie de petits xalets unifamiliars al servei dels banyistes.²⁸ L'existència de xalets era quelcom molt habitual en alguns balnearis catalans i de la resta

²⁸ ESTRADA (1989) pp. 58-60.

²⁹ CUSPINERA (1873).

³⁰ Per les referències a les estades d'hivern, vegeu CODINA BECH (1922), p.27.

d'Espanya (el balneari Prats, de Caldes de Malavel·la, en tenia dintre del seu recinte, l'Espluga de Francolí també comptava amb aquestes instal·lacions, i el de Vallfogona de Riucorb tenia dotze xalets per llogar).

A la vila de Caldes de Montbui l'estiueig restarà menys important, en favor de poblacions properes com Sant Feliu de Codines, Castellterçol o Moià. Amb tot i tanmateix, s'hi desenvoluparà una certa activitat d'aquest tipus com mostra Climent Cuspina a la *Gula cicero* en anunciar, a l'edició de 1873, «Solares y torres de recreo a ambos lados de la carretera de Barcelona en la deliciosa llamura llamada plana d'en Marqués mediante un censo anual».²⁹ Ja al segle XX, trobem l'endegament modern del passeig del Remei i la construcció, en ell i en d'altres indrets, d'alguns xalets, com els que bastí l'arquitecte Manel Raspall, tant per estiuejants com per fer-hi estades d'hivern.³⁰

La fàbrica de pastes per a sopa de Jaume Sanmartí és un exemple de l'activitat industrial que, en paral·lel amb el termalisme, es desenvolupa a Caldes de Montbui (CODINA - BECH (1922)).

En alguns casos, com ara el d'Olesa, la llunyania del balneari i la potent activitat fabril desenvolupada a la vila no facilitaràn la seva conversió en vila termal, i la població restarà més coneguda per l'activitat industrial que per l'ús de les aigües del seu terme, tot i que el balneari de la Puda fou freqüentat per alguns membres de la burgesia industrial barcelonina o per personatges com Jacint Verdaguer i Narcís Oller.³¹

Una altra característica de les principals i més específiques viles termals catalanes és l'elevada concentració d'establiments al centre de la població. Caldes és l'exemple més clar amb la ubicació de la majoria d'establiments a la plaça de la Constitució; situació que es repeteix a Caldes de Malavella, a la Garriga i a Sant Hilari Sacalm; a totes elles trobem els balnearis i les instal·lacions hoteleres uns a tocar dels altres i sempre prop del nucli central. La concentració d'aquestes activitats al bell mig de la vila permetia aprofitar l'equipament comercial i recreatiu que existia i era utilitzat també pels banyistes.

Finalment, s'han de tenir en compte les òptimes localitzacions de les viles balnearies catalanes, si més no en comparació amb una gran part de la resta de balnearis catalans i espanyols. En general, les principals viles termals catalanes estaven a un radi de, com a màxim, un centenar de quilòmetres, i algunes d'elles a menor distància, de la ciutat de Barcelona, on ha existit tradicionalment un públic necessitat i interessat en aquesta activitat; a més Barcelona esdevingué, en aquest període, un gran nus de comunicacions marítimes, ferroviàries i fins i tot, als anys vint i de forma primerenca, aèries.

³¹ ESTRADA (1989).

Entre totes les viles termals, Caldes de Montbui era una de les més ben situades ja que estava a 28 Km de Barcelona i només a 14 de Sabadell—aleshores una de les més importants ciutats industrials de Catalunya— des d'on s'enllaçava amb la carretera de Manresa i Lleida; també era molt propera a Granollers, població que distava 13 km de Caldes. L'escassa distància que la separava de Barcelona permetia als malalts, ja des de mitjan segle XIX, anar al matí fer un tractament i retornar a Barcelona el mateix dia.

Al mateix temps, aquestes viles situades a la Depressió prelitoral o a la franja costanera, a peu de les principals eixos viaris, gaudiran des del seu inici, i cada cop més amb el pas del temps, d'excel·lents mitjans de comunicació i transport. Com ja hem dit el tren havia arribat directament a Caldes d'Estrac el 1857, a Caldes de Malavella el 1862, i en aquesta nova etapa arribarà el 1875 directament a la Garriga, alhora que Caldes de Montbui disposarà, entre 1888 i 1932, d'un ramal propi des de Mollet—des d'on es connectava amb la línia Barcelona-Tarragona-Saragossa— per on circulaven quatre trens diaris. El tren calderí gaudia de comoditats que no oferien altres línies com els departaments-llits, per als malalts, i els excusats.³²

D'altra banda, la creació d'empreses de transport públic per carretera escurçarà les distàncies, i aviat moderns autobusos cobriran el recorregut entre Barcelona i algunes de les viles termals; Caldes de Montbui comptarà amb un d'aquests serveis quan als anys 1920 l'empresa Sagalés iniciï el transport de viatgers amb autobusos entre aquesta població i les ciutats de Barcelona, Sabadell i Granollers. També estava prevista l'arribada proce-

³² CUSPINERA (1884), p. 46.

³³ CODINA-BECH (1922), p. 27.

dent de Sabadell d'un ramal del que es deia aleshores Ferrocarril Elèctric de Catalunya;³³ aquest projecte comptava amb el suport de Santiago Monteys i Prats, destacat industrial i pròcer barceloní, propietari aleshores de les termes Victòria, i fou seguit pocs anys després, el 1929, d'una altra iniciativa, la d'un ferrocarril que enllaces el projectat Port Franc de Barcelona amb Puigcerdà, iniciativa a la qual, en pàgines anteriors, ens hem referit amb detall.

Respecte als factors geogràfics, tampoc s'ha d'oblidar que l'èxit de les viles balnearies catalanes radica, també, en les bones condicions ambientals, en uns medis propers a indrets de gran bellesa natural, com ara Sant Miquel del Fai i el Farell per al cas de Caldes de Montbui, el Montseny per al de Sant Hilari, i els cingles de Bertí per al de la Garriga; o bé a monuments històrics, com el monestir de Poblet, prop de l'Espluga de Francolí. Als anys vint i trenta del segle XX els inicis de l'engendrament turístic de la Costa Brava serà un factor més d'atracció per a viles termals com Caldes de Malavella o Santa Coloma de Farners, properes a aquesta part de la costa catalana.

Al mateix temps aquestes viles gaudien d'un clima temperat que els permetia perllongar tot l'any la temporada oficial de banys, si més no si tenim en compte la ubicació d'alguns balnearis de muntanya com Caldes de Boí o Cardó molt excèntrics i amb una climatologia adversa, el funcionament dels quals es limitava als mesos d'estiu.

2.2. Termalisme, oci i turisme

L'etapa de màxima esplendor dels balnearis catalans, tant els situats a les viles termals com els balnearis aïllats, es dona entre els anys finals del segle XIX i principis del segle XX. Fins a tal punt

l'embranchida és important en aquesta etapa que no solament s'explotaran petites deus sinó que, en tombar el segle XIX, proliferaran els balnearis suburbans i també els urbans d'aigües artificials. Les petites fonts mineromedicinals properes a importants nuclis de població entraran en explotació i fins i tot s'intentarà donar-los un aprofitament balneari com és el cas de la deu i balneari Mont-alt situat a peu de Collserola, al barri d'Horta, dintre del propi terme municipal de Barcelona.³⁴

En relació amb els establiments d'aigües artificials cal esmentar que s'ubicaven a Barcelona però també a d'altres grans ciutats espanyoles com Madrid, Bilbao o Sevilla i que permetien dur a terme el tractament sense desplaçaments o continuar-lo durant el període de tancament del balneari.³⁵ Alguns d'aquests balnearis urbans estigueren vinculats, al igual del període anterior, a prestigioses figures de la medicina com podien ser el Dr. Lluís de Castellarnau, o fins i tot el mateix Dr. Tomàs Lletget i Caylà que havia estat metge director de banys a Caldes de Montbui (1874-1877), el qual, després d'uns anys al balneari malaqueny de Caratraca (1878-1883), retornà a Barcelona per, durant un temps, dirigir l'establiment d'aigües assotades sistema Avilés anomenat «Aguas Azoadas de Barcelona» que, instal·lat al carrer de Pelai, obrí les portes l'any 1886.³⁶

De fet, d'alguna manera, a Barcelona, aquests establiments eren continuadors de les cases de banys urbans que, com abans hem vist, des de principi del vuit-cents oferien als banyistes aigua de Caldes de Montbui; aquesta aigua termal era molt apreciada pels barcelonins de classes benestants, fins i tot per a banys de bellesa, i és conegut que la compraven d'ençà mitjà segle XIX, a quatre rals en barralons i a vint-i-quatre rals per càrregues, per a banys a domicili en un establiment del

carrer del Pi.³⁷ La tradició de fer a domicili banys amb aigua de Caldes es perllongarà fins els anys trenta del segle XX, tal com ho palesa la publicitat d'alguns establiments de banys de Barcelona i l'existència a Caldes de Montbui d'un servei especial de transport a càrrec de la casa Melich que, d'ençà el darrer terç del vuit-cents, es dedicava a aquesta finalitat remetent a totes les poblacions de Catalunya que disposessin d'estació de ferrocarril no solament aigua de Caldes de Montbui sinó també de Caldes de Malavella i de la Garriga.³⁸

A les primeres dècades de segle XX, alguns factors contribuïren de manera específica a aquesta nova embranzida balneària i termal. Entre elles no s'han de subestimar els primers intents de promoció de les activitats balneàries que du a terme, des de Barcelona, la Sociedad de Atracción de Forasteros, que veu en les aigües termals i mineromedicinals catalanes un complement important dels nous factors d'atracció turística de l'època com eren les platges. La situació bèl·lica que patien els països d'Europa central —seu d'importants i reconeguts balnearis— durant la guerra de 1914-1918 féu pensar, a aquests primers promotors del turisme barceloní, en la possibilitat de canalitzar els turistes i els estadants de les grans ciutats de l'Amèrica hispana cap als balnearis catalans aprofitant les bones comunicacions de la majoria d'ells amb Barcelona, punt d'arribada dels viatgers per via marítima.

Les guies de l'època palesen la proliferació d'aquests tipus d'establiments arreu de Catalunya allà on brollessin aigües amb un valor medicinal

³⁴ *Guia* (1927), pp. 314-15.

³⁵ TATJER (1992), pp. 258-59.

³⁶ TATJER (1992), p. 260.

³⁷ CORNET I MAS (1863), pp. 209-10.

³⁸ CUSPINERA (1893), p. de publicitat.

per petit que fos. Una guia editada cap el 1913, precisament per l'esmentada Sociedad, assenyala l'existència a Catalunya de 17 balnearis i més d'un centenar de fonts d'aigua mineromedicinal;³⁹ pocs anys després, el 1917, una altra guia destacava la importància de Catalunya i comptabilitzava 200 llocs amb aigües mineromedicinals, dels quals 171 no tenien cap establiment i 29 que disposaven d'un o més establiments.⁴⁰ La província de Barcelona era la primera quan a nombre de balnearis i de viles termals amb Caldes de Montbui, Sant Hilari, Tona, la Garriga, seguida de Girona, de la qual es ressenyen les viles termals de Caldes de Malavella i de Sant Hilari, i els balnearis de la Mare de Déu de la Mercè, a Figueres, el de Santa Coloma de Farners, i el de Ribes; Lleida hi figura amb els balnearis de Sant Vicenç, el de Vallfogona de Riucorb i Caldes de Boi; i Tarragona amb els de Cardó i l'Espuga de Francolí.

L'explotació de l'aigua a distància, tant per a veure com per a banys, coneixerà en aquest període una extraordinària expansió. Envasada primer amb finalitats terapèutiques, per a aquells malalts que no podien desplaçar-se o que volien continuar a casa el tractament, prendrà a poc a poc un elevat valor com a aigua de taula. Les primeres plantes d'embotellament i etiquetatge foren manuals per esdevenir aviat, a les primeres dècades de segle XX, mecàniques.

D'aquesta època daten una nova fornada d'instal·lacions balneàries que segons ens ha mostrat Ignasi Solà-Morales responen a models arquitectònics influenciats pels moviments artístics del modernisme i del noucentisme; la magnitud d'algunes d'aquestes noves construccions apareixen de nou vinculades a figures mèdiques i a decisions de caràcter empresarial. Entre ells resulten remarcables el de Vichy Catalán que

TRANSPORTES, COMISIONES Y ENCARGOS,
para el Interior y para el Exterior
de CALDAS DE MONTBUI

Cobran y toda clase de servicios en compañías con el ferrocarril, a la Regala de
vagos trases, como traslado a la salida, hay toda suerte de arreglos.

BAÑOS de Caldas de Montbui, de Caldas de Malavella y de La Garriga. Expen-
ditos a Girona en Barcelona y remisión a todos los puntos de Cataluña que haya
estación de ferrocarril con las mayores garantías de seguridad.

Carreaje diario de Caldas a Sabadell y de Sabadell a Caldas

PRECIOS Y DEMÁS COMODIDADES COMO PUEDEN DESEARSE

Se despacha en la calle de la Princesa, n.º 43.—Barcelona.
Bartolomé Soteras, casa MELICH.—Caldas de Montbui.

*Tradicionalment l'aigua de Caldes de Montbui s'havia trans-
portat a domicili a diferents poblacions i en especial a
Barcelona. La casa Melich fou, d'ençà el darrer terç del segle
XX i fins a mitjan segle XX, l'encarregada d'aquest transport,
tal com posa de relleu la publicitat inserida a les guies de
Caldes (CUSPINERA 1893).*

³⁹ BALNEARIOS (1913).

⁴⁰ *GUÍA* (1917), citada per BALNEARIOS (1917).

BALNEARIO RIUS
Caldas de Montbuy
(Provincia de Barcelona)

Aguas cloruradas-sódicas. — 70° centígrados.
Premiadas con medalla de oro en varias exposiciones.

Estas aguas, por su temperatura y composición química, se permiten reconocer síras iguales en España, pudiendo sólo compararse con las de Bourbon l'Archaucoult, Neris y Reorbónne, ninguna de las cuales alcanza la elevada temperatura de las de Caldas. Estas indicadas principalmente en las siguientes enfermedades:

Rumatismos (de las caderas y articulaciones), Gota (de las y articulaciones), Diarreas crónicas, Aquilonia (debida a las estimulaciones), Hipertronicia, Contracturas, Escrofulosis, Sífilis, Neuritis, Hemiplegias, Parálisis (de los miembros), Neuralgias (de los miembros), Afecciones cerebro-espinales, Nerviosas, Traumatismos (de los miembros, fracturas, contusiones, luxaciones), Bronquitis y otras afecciones del aparato respiratorio, Glaucoma, Cataratas, etc.

El establecimiento Rius está a la altura de las mejores de su clase para la debida aplicación de las aguas coctas con curación plus para los baños de inmersión, y gabinete de hidroterapia con los aparatos recomendados por la ciencia.

El servicio de cocina es excelente; los comedores son grandes y sencillos, con imponentes vistas al campo.

Para el alojamiento de los señores concurrentes al establecimiento hay salas de recepción, teatro, salas de tráfego, billar y escritorio, y extensas pasarelas y jardines, desde los cuales se descubren preciosas panoramas.

Los alrededores de la población son pintorescos, pudiendo los visitantes hacer excursiones muy agradables.

Caldas de Montbuy dista 28 kilómetros de Barcelona, con la que está unida por medio del ferrocarril.

Temperatura ordinaria: mayo y junio, 7 y septiembre y octubre.

PRECIOS ECONÓMICOS

No confundir este establecimiento con otros de la misma población.

Publicitat del balneari Rius on es detallen els serveis i els equipaments del balneari a principis del segle XX (Barcelona Selecta de 1908).

promogut pel Dr. Furest, i realitzat el 1880, segons un projecte de l'arquitecte Gaietà Buïgas i Monrabà a partir del 1898, acabà constituint-se en una societat anònima sota el nom S.A. Vichy Catalán amb un capital inicial de 450.000 pessetes per tal d'explotar el nou complex.⁴¹

A la mateixa vila de Caldes de Malavella, el balneari Prats modernitzarà, el 1910, les seves instal·lacions amb un reforma, obra de l'arquitecte Eusebi Bona, que li conferí l'actual imatge d'edifici tardomodernista.

Un altre exemple és el de la Garriga, on el balneari Blancafort posarà al dia en aquests anys les seves instal·lacions amb un notable edifici modernista; al mateix temps començaran a funcionar dues cases de banys més (el balneari Martí i el balneari Rosselló);⁴² també hi ha projectes de noves instal·lacions, alguns dels quals no foren realitzats, en gran mesura per les pressions que exercí el propietari del balneari Blancafort per tal que no s'autoritessin altres concessions d'aigua que haguessin permès obrir noves cases de banys.⁴³

Aquests nous complexos balnearis aniran ara acompanyats de modernes instal·lacions hoteleres —serà l'hotel-balneari força diferent de les primeres cases de banys— ja que comptarà amb instal·lacions que es dotaran dels nous avenços com són l'electricitat, l'ascensor, el telèfon, o la cambra de bany individual, i pel que fa als nous mitjans de transport s'hi afegiran els garatges per automòbils. També disposaran de vehicles al servei dels banyistes que els conduiran de l'estació al balneari i els permetran fer excursions a les rodalies. Al mateix temps, els nous edificis arranjaran amplis espais de relació: grans menjadors amb

taules individuals i grans taules rodones per facilitar la conversa entre els estadants; una gran diversitat de menús i de tipus de menjar; elegants i ben decorats salons de ball, de joc, de conversa o fins i tot d'escriptura; el teatre, la sala de cinema, i les galeries cobertes eren altres de les noves dotacions destinades als banyistes i als acompanyants o simplement als turistes, cada cop més de classes mitjanes, que més enllà de les necessitats mèdiques i terapèutiques començaven a ser clients habituals d'aquests establiments.⁴⁴

No hi mancaran els jardins amb brolladors, glorietses, petits hivernacles, fonts, templets, en els quals els banyistes bo i passejant podien gaudir del temps lliure; i poc a poc s'introduiran espais per a les pràctiques esportives des del «criket» fins al modern «tennis lawn».

A la dècada de 1920 quan es comenci a valorar la higiene i l'alimentació natural alguns balnearis oferiran com a incentiu la possessió de finques rústiques que permetien abastar d'aviram, ller i carn, llegums i hortalisses al balneari.

Però no solament es milloren els edificis balnearis sinó que també s'introdueixen noves pràctiques mèdiques que completen les tradicionals del bany i la beguda de l'aigua; ara hi trobarem moderns gabinets d'hidroteràpia amb dutxes de diferents modalitats, irrigacions, inhalacions i polvoritzacions.

La proliferació de guies de balnearis publicades entre 1915 i 1930 —només a Catalunya més d'una trentena amb varies edicions en alguns casos— és un bon exemple de l'interès per atreure la nova clientela mitjançant l'acurada i precisa descripció dels atractius paisatgístics i lúdics del balneari que releguen les pràctiques hidrològiques i termals quasi bé en segon terme.

A la resta d'Espanya en aquesta època els balnearis també es modernitzen i assoleixen el seu

esplendor; es construeixen nous complexos que substitueixen les antigues instal·lacions i s'organitza, en alguns casos, una important gestió empresarial en què hi participen la burgesia i fins i tot grans institucions financeres. Els exemples més significatius són La Toja a Galícia i Panticosa a l'Aragó; d'aquests dos, el cas més ben estudiat és el de Panticosa; en 1899 es constituí una societat anònima per accions, amb un capital inicial de tres milions i mig de pessetes —que substituï a la societat familiar Gallart & Cia.—, amb la participació de la Caja de Ahorros de Zaragoza, Aragón y Rioja, el Banco de Aragón i el Banco de España, i en la qual figuraven com accionistes membres de la burgesia aragonesa, relacionada amb les indústries del sucre, la farina i la electricitat, a més de títols nobiliaris i membres de l'elit política, professional i intel·lectual. Aquesta nova figura jurídica permeté de disposar dels cabals necessaris per dur a terme el relançament del balneari que fou remodelat i ampliat amb grans edificis de prestigi (tres hotels, un casino) i una petita central elèctrica.⁴⁵

2.3. La nova embranzida del termalisme a Caldes de Montbuy

En aquest marc, Caldes de Montbuy mantingué, dintre de Catalunya i d'Espanya, el seu protagonisme com a vila balnearia i termal captant un dels nombres més elevats de banyistes: el 1880, Caldes de Montbuy i la Puda, són les dues úniques estacions de banys ressenyades a una guia

⁴¹ BOADES I RASET et al. (1897), pp. 38-49.

⁴² MAURI (1949-1954), p.296.

⁴³ Arxiu del Govern Civil de Barcelona, Expedients G.C. 2140 a 2148, any 1888; Vegeu també MAURI (1949-1954), vol. III, p. 318 i ss.

⁴⁴ Per algunes regions espanyoles disposem d'una bona sistematització de les millors hoteleres. Vegeu el cas dels balnearis de Cantàbria a: LUIS GÓMEZ et al. (1989), p. 93 i ss.

⁴⁵ MONTERRAT (1995), pp. 48-50.

Portada del fulletó publicitari en color i en diverses llengües que edità el balneari Broquetas cap a 1920 i en el qual es reproduïx la façana llavors recentment remodelada. (B. C. fons Gràfic).

SERVEI D'AUTO-DILIGÈNCIES
 Caldes a Sant Feliu, Castellterçol i Moya
 Caldes a Granollers i Mataró
 Caldes a Sabadell
 Sant Feliu, Riells, Bigas, L'Ametlla i Granollers
 Carruatges de totes menes per a excursions
 a Sant Miquel del Fay (auto turisme)
 Pl. i Margall, 81 i 83 Telèfon 3611 (l'any 1920)

CALDES DE MONTBUI

L'excursionisme i els passeigs a l'aire lliure eren activitats complementàries a la cura termal fàcil de realitzar des de Caldes de Montbui cap a 1920, gràcies a les belleses del seu paisatge i dels nous mitjans de transport al servei dels banyistes. (CODINA - BECH (1922)).

dels banys d'Europa publicada a París⁴⁶ i encara, vèries dècades després, el 1927, Caldes de Montbui amb nou establiments, era la primera estació balnearia d'Espanya en nombre de balnearis, només seguida d'Alhama de Aragó que en tenia set. Amb tot, però, la comparació amb altres viles termals de la Península i de Catalunya ens sembla mostrar algunes diferències d'interès.

Una d'elles radica en la manca d'una veritable promoció de les activitats balnearies que es dugués a terme de manera conjunta. De fet és palesa l'escassa presència de balnearis calderins en els projectes que a nivell estatal es desenvoluparen per tal de potenciar les activitats balnearies i termals. El 1917, dintre de la *Comissaria Regia del Turismo y Cultura Artística*, el marquès de la Vega Inclán presentà al Senat una proposta de llei per tal de crear una secció d'*Hidrologia nacional y de desarrollo y propaganda de balnearios, estaciones de altura y sanatorios*; els objectius eren: la promoció del turisme en relació amb els balnearis mitjançant la seva millora, el foment del paisatge i els monuments de les rodalies de cada establiment, així com també l'adequació dels accessos.⁴⁷

Si bé aquesta proposta no prosperà del tot —ja que, malgrat la valoració positiva que en féu Santiago Alba, fou retirada— alguns anys després es crearia la *Comisión de Reformas y mejoramiento de la Industria balnearia* i s'editaríen, per la Direcció General de Sanidad, guies de les aigües mineromedicinals i balnearis. A la guia de l'any 1927 —editada amb el suport de l'*Asociación Nacional de propietarios de Balnearios de España*— en què es donen detallades informacions sobre els més de 150 balnearis que existien aleshores a tota

⁴⁶ JOANNE - LE PILEUR (1880), pp. 201-02 i 228-29.

⁴⁷ *Folleto* (1917).

Espanya, les referències als balnearis calderins són molt breus i no estan al nivell de la realitat.

Igualment, es constata l'absència d'una promoció individual de cada balneari en iniciatives com un fulletó desplegable que, en aquelles mateixes dates, edità el *Patronato Nacional de Turismo, Subdelegación de Aragón, Cataluña y Baleares* i l'*Asociación de dueños de balnearios y manantiales minero-medicinales de Cataluña*; efectivament, no hi apareix cap publicitat de balnearis i només, amb una imatge pictòrica del conjunt de la vila, es fa referència a Caldes de Montbui com a vila termal.⁴⁸

És cert que aquests mateixos anys a Caldes de Montbui s'intentarien coordinar els esforços per tal de promoure i potenciar el termalisme mitjançant cartells i publicacions. En són bona mostra el Concurs de cartells del 1914 i la publicació de guies com la titulada *L'Amic del Turista* que aparegué el 1922. A semblant finalitat respon la creació el 1927 de l'*Asociación para la Propaganda de las Aguas Termales de Caldas de Montbui*; el secretari era Ramon Solà i els anuncis inserits a diferents diaris mostren ben segur l'àrea d'influència dels balnearis calderins que aplegava a més a més de les ciutats de Barcelona i Manresa, a les de Tortosa, Tarragona i Lleida i arribava fins a Ossa. Aquesta mateixa associació adquirí aleshores un vehicle automòbil per a desplaçar els banyistes des de l'estació al poble.

Malgrat aquesta iniciativa —que segons sembla no tingué molta continuïtat— hom hi troba a faltar una publicitat més moderna, alhora que es constata una manca d'activitats de lleure i cultura adreçada als estadants. D'alguna manera es traspuja una certa posició patrimonial, rendista i continuista en l'activitat en un moment que les viles balnearies a Catalunya i arreu d'Espanya es distingien per una forta activitat d'atracció de forasters o per trobar les màximes aplicacions a

l'aigua termal i mineromedicinal. Val a esmentar els casos de la Toja, a Galícia, amb l'elaboració de productes higiènics i de bellesa, el de Montemayor, amb l'aprofitament de les aigües per fer sabó de sulfurina, o el de Loeches, amb la fabricació de sals per a l'aigua, i, a Catalunya, la fàbrica de perfumeria i cosmètica abans esmentada, instal·lada a la Garriga, que fabricava amb «las untosas aguas termales» el sabons Blancafort i Cremacao.⁴⁹

Tampoc s'han d'oblidar que en aquells moments nombrosos balnearis catalans (Vichy Catalán, Sant Hilari, Vilajuïga, Rubinat, Fournier a la Garriga) envasaven aigua, al igual dels de la resta d'Espanya (Solares, Mondariz, Loeches, Carabaña) que es dedicaven a l'embotellat de les seves aigües per a ús de taula o bé medicinal.

L'única iniciativa col·lectiva d'aquest tipus desenvolupada a Caldes data del 1909, es tractava de l'embotellat i comercialització de l'aigua termal amb el nom Thermion que s'expedia en un magatzem situat a l'Eixample de Barcelona. Malauradament, no arribà a bon terme ja que només durà fins el 1913.

Una altra causa és la reduïda iniciativa de caràcter empresarial. És probable que, en alguns casos, les petites dimensions d'alguns establiments explotats com a negocis familiars, amb baixos rendiments, no facilitessin la realització de les inversions que podien significar la introducció de les millores adequades als nous temps; en d'altres casos, el sistema d'atendament tampoc afavoria les iniciatives i la gestió empresarial. Tampoc s'ha d'oblidar que la proximitat entre les instal·lacions dels diferents balnearis donava lloc, sovint, a litigis entre els diferents propietaris i entre aquests i el

⁴⁸ *Balnearios* (1917).

⁴⁹ MAURI (1949-1950), vol III, p. 370.

A principis del segle XX Caldes envasà l'aigua termal amb el nom de Thermion. Detall de la botiga de Barcelona des d'on era distribuïda. (Fotografia: Arxiu Thermalia).

propi Ajuntament a causa de l'ús de l'aigua. Alhora, aquesta proximitat, impossibilitava l'expansió física que no es podia dur a terme si no era a costa dels edificis contigus, o fins i tot de les dependències municipals.

Amb tot però, tal com hem vist en capítols anteriors, la majoria de balnearis anaren millorant, encara que amb dificultat, llurs instal·lacions d'hidroteràpia, tal com ho reflecteix la memòria del Dr. Martí Castells⁵⁰ però sense bastir, en cap cas, nous i espectaculars complexos de gestió empresarial com serà el Vichy Catalán o les Termes Orion. Les diferents edicions de les guies de Climent Cuspinera donen, també, puntual referència d'algunes de les millores com es la substitució de piques enrajolades per piques de marbre o la incorporació d'ascensors com els que el 1884 ja estaven instal·lats al Balneari Broquetas i al Balneari Garau, obra de la casa londinenca R. Waggood & Co.⁵¹

Només cinc balnearis de Caldes —Garau, del Remei, Rius, Broquetas i Victòria— milloraran els seus establiments d'acord amb els nous plantejaments hotelers i mèdics. El balneari del Remei

projectà una millora important el 1883, i el Garau que d'ençà el 1872 s'havia fusionat amb el Font refà el balneari el 1899; el balneari Broquetas, per la seva banda, serà ampliat cap el 1905 ocupant les cases properes i donant a la façana i a l'interior —inclosa la galeria de banys, el menjador i els salons— elements i decoració de gust modernista, alhora que s'hi afegia un espaiós jardí, novetats i millores que apareixeran reflectides en un fulletó publicitari que s'edità en aquelles mateixes dates.⁵² Al mateix temps, l'antic balneari Llobet —propietat d'ençà el darrer terç del segle XIX de la família barcelonina Prats-Montey i arrendat a la família Anglès— canviarà el seu nom tradicional pel de Termes Victòria, i serà, ja entrat el segle XX, notablement transformat en l'aspecte hidroteràpic tot refent-ne la galeria de banys i introduint-hi noves tècniques; igualment canvià l'aspecte arquitectònic a l'incorporat moderns elements decoratius noucentistes, art-

⁵⁰ CASTELLS (1883b), p. 73.

⁵¹ CUSPINERA (1895), vegeu pàgines de publicitat.

⁵² *Hotel Balneari Broquetas* (s.a).

FÀBRICA DE TEIXITS DE COTÓ
OLAGUER GODÓ

Passeig del Remel, 2 Telèfon 3616
CALDES DE MONTBUY

Publicitat de la fàbrica de teixits d'Olaguer Godó, instal·lada en un edifici del Passeig del Remel actualment ocupat per una fàbrica de curtis (CODINA - BECH (1922)).

Asociación para la Propaganda de las Aguas Termales
de Caldas de Montbuy

Logotip de l'associació creada el 1927 per tal de promocionar les activitats termals de la vila (AMCMO).

decò i racionalistes, tant a la façana com en la seva decoració interior (pintures, mobiliari, lampades), alhora que modernitzava llur imatge corporativa. És, per altra banda, amb el Broquetas, un dels dos únics balnearis calderins que edità, en aquests anys, una moderna guia publicitària a color que mostrava les noves instal·lacions tot just arranjades.⁵³ Els propietaris d'aquest balneari tenien a les rodalies de Caldes una finca rústica que més que d'esbarjo de la concurrència del balneari servia per abastar de fruites i verdures la cuina de l'establiment.⁵⁴

Finalment, del balneari Rius, és coneguda la incorporació molt primerenca, cap el 1878, d'un extens i ampli parc de 190 àrees que es comunicava amb l'edifici per un pont de pedra bastit el 1877 per l'enginyer Josep Campderà. Pocs anys després, entre 1893 i 1899, es dugué a terme un projecte d'ampliació, obra d'Enric Sagnier.⁵⁵ Tot i que malauradament no s'han pogut localitzar els plànols del projecte, la intervenció feta queda reflectida tant a les il·lustracions fotogràfiques com a la planimetria de la segona meitat del segle XX, que ens mostra la incorporació d'estances de poliment a una bona part de les habitacions, així com la construcció d'un teatre i un cos nou. El cos nou estava compost per una galeria de cristall que conduïa a un menjador d'estiu —amb la seva corresponent cuina— obert al camp mitjançant una bella galeria, també de cristall, amb vidres decorats a l'àcid per J. Segalés, i sostinguda per columnes de ferro fos, sor-

⁵³ *Termas Victòria* (s.a.)

⁵⁴ Es tractava d'una propietat situada a pocs quilòmetres de la vila, segons CODINA - BECH (1922), p.30; segons informes verbals de l'actual propietari del Balneari Broquetas aquesta era la funció de la finca. Altres balnearis catalans disposaven, també, d'aquest tipus de propietat rústica que acomplia la mateixa funció i es presentava com un element de valoració del balneari; vegeu *Balneari Cardó* (s. a.), p. 13.

⁵⁵ Vegeu referències a les pàgines dedicades a publicitar el Balneari Rius a CUSPINERA (1893) i (1899).

tides del taller de foneria barceloní de Dionís Escorsa, que s'inaugurà cap a 1890.

Aquest nou menjador era molt valorat a la publicitat de l'establiment apareguda el 1899 a la quarta edició de la Guia cicerone de Climent Cuspinera en la qual s'esmentava: «En el mismo nivel hay unos nuevos comedores construidos bajo la dirección de D. Enrique Sagnier capaces para 200 personas y cuya esbeltez, decorado y magnificas vistas al campo permiten asegurar sin exageración que no los hay iguales en España».⁵⁶

De tots tres, dos d'ells, Victòria i Broquetas, esdevindran al nivell dels millors de Catalunya, donat que l'activitat del balneari Rius, malgrat les importants milleres realitzades, sembla decaure cap els anys trenta quan llur presència disminueix en les publicacions especialitzades i de promoció turística dedicades a aquests temes.

3. De la crisi a la renovació

Després de les vicissituds de la guerra civil el termalisme català coneix, a l'igual que els seus homònims europeus i espanyols de mitjan segle XX, una davallada en llurs activitats. La disminució del nombre de banyistes té a veure, com s'ha assenyalat sovint, amb factors de caràcter medico-sanitari —la difusió de la teràpia farmacològica, avenços de la medicina hospitalària etc.— i també amb factors socials.

Tanmateix, les viles termals de Catalunya, entre elles Caldes de Montbuy, són les instal·lacions termals i balnearies catalanes que més capacitat de supervivència han mostrat. Tant és així que, mentre molts establiments portaven una vida molt precària o fins i tot acabaren per tancar, a Caldes el nombre de balnearis resisteix el pas del temps; de fet tant sols desapareixen dos

balnearis, l'un per bastir l'actual nou Ajuntament de la vila, i l'altre, el balneari Rius, que per raons desconegudes acabarà essent propietat de l'Orde dels Cooperadors Parroquials de Crist Rei i on només es desenvoluparan activitats religioses.

És probable que a més a més del gran valor terapèutic de les seves aigües, la diversitat de funcions d'aquestes viles, inclòs l'estiueig de muntanya a la Garriga, Caldes de Montbuy i les seves rodalies, o el de platja a Caldes d'Estrac, i de la proximitat a la Costa Brava de Caldes de Malavella i Santa Coloma de Farners i, en tots ells, la seva bona localització i la proximitat a Barcelona, hagin actuat a favor de llur permanència.

En el cas de Caldes de Montbuy hi intervinria un altre factor social, a més a més dels pròpiament termals derivats del caràcter singular i quasi bé únic de les seves aigües. Aquest no és altre que l'elecció de la vila, i d'un dels seus balnearis —Termes Victòria— com a lloc de concentració del F. C. Barcelona.

De fet a Caldes de Montbuy es produiran alguns canvis urbanístics importants; després de la Guerra Civil començaran les excavacions per tal de recuperar les termes romanes i finalment, s'enderrocà l'edifici antic de l'Ajuntament i es deixà al descobert la piscina romana.

La vila continuarà mantenint el mateix nombre de balnearis; la seva població seguirà un ritme creixent i assolirà més de deu mil habitants a la dècada dels vuitanta, tot i conservar una estructura econòmica molt diversificada.

Només quan, recentment, en iniciar-se la revifalla de les activitats balnearies amb nous plantejaments de teràpia i de lleure, es faci necessària una modernització a fons, alguns dels establiments

⁵⁶ CUSPINERA (1899), p. IV.

Al primer terç del segle XX començà la popularització del turisme i de l'excursionisme que contribuïren a augmentar i diversificar els visitants de la vila de Caldes de Montbui en uns anys que les pràctiques termals iniciaven una certa decadència. Portada de la guia de Salvador Codina i Jaume Bech, publicada l'any 1922 (CODINA - BECH (1922)).

més petits seran absorbits pels més grans, i s'iniciarà aleshores una gestió més empresarial tant directa com en forma de societat.

Els darrers anys la vila de Caldes de Montbui ha desenvolupat un seguit d'iniciatives per promoure les activitats termals, en són un bon exemple Thermalia i la publicació d'un mini-diccionari termal, la millora dels establiments balnearis, que se situen entre els millors de Catalunya, i fan que Caldes de Montbui, amb quatre establiments, mantingui el seu caràcter de vila termal.⁵⁷

⁵⁷FABRE-LLORET(1993), pp. 15-23.